

Чарлс С. Пърс

ИЗБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

София, 2022

ТАЗИ КНИГА СЕ ПУБЛИКУВА

С ЩЕДРАТА ФИНАНСОВА ПОДКРЕПА НА *The Charles S. Peirce Society*
И С ЛЮБЕЗНАТА ПОДКРЕПА НА

© Издателство „Изток-Запад“, 2022

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Александър Феодоров, бележки, съставителство, превод, 2022

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2022

ISBN 978-619-01-1021-7

ЧАРЛС
С. ПЪРС

ИЗБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

Съставителство и превод от английски
Александър Феодоров

Под научната редакция на
проф. д.ф.н. Иван Младенов

Съдържание

Стрелата на времето <i>Иван Младенов</i>	7
Чарлс Сандърс Пърс (отново) в България <i>Александър Феодоров</i>	15

Логическата основа на мисълта

1. За нов опис на категориите	45
2. Въпроси относно някои способности, приписвани на човека	59
3. Някои последици от четирите неспособности	83
4. Установяване на вярването	123
5. Как да проявим идеите си	143

Метафизика на бъдещето

6. Архитектурата на теориите	169
7. Преглед на доктрината на детерминизма	187

8. Законът на разума.....	207
9. Стъкловидната същност на човека	239
10. Еволюционна любов.....	263

Превъзходството на метода

11. „Граматика на науката“ от Пиърсън.....	293
12. Нови елементи (Κοινά Στοιχεία)	309
13. Що е прагматизъм	347
14. Последици на прагматицизма.....	371
15. Пренебрегван аргумент за реалността на Бог	393

Бележки на преводача	417
Библиография на бележките	471
Показалец	475

Стрелата на времето

Около имената на прочути мислители неизменно закръжават митове, легенди и преувеличения с привкус на мистика и ореол на обожание или отхвърляне, които с времето се превръщат в знак на техните идеи. Умът е красив, ако възвисява мисълта до хоризонти, от които се вижда как противоречията раждат хармонии, крайностите – категории, а усилието за знание доближава до лоното на истината. Така името на Ницше се асоциира с блестящ афоризъм за музика или литература; „колективното несъзнавано“ с хипотеза на Юнг; споровете на Платон с Аристотел раждат идеите за знание; най-големият мислител на модерната епоха Кант сякаш е автор на един-единствен израз за „нещото само по себе си“; саркастичният Витгенщайн е отдушник за мощно ожесточение срещу класическата философия. А към преоткрити автори често изниква „страничен“ ефект, натрапчиво чувство, че в техните думи се крие смисъл, който проблясва, примама и се изплъзва.

Години след посмъртното отпечатване на скромен том с философски есета, озаглавен *Chance, Love and Logic* [„Случайност, любов и логика“] през 1923 г., за Чарлс Пърс не се знае почти нищо; името му е сякаш завинаги погребано в библиотеката на Харвардския университет. В същото време според признанията на известни философи и много студенти те се възползват от страховитата купчина ръкописни страници на един фамозен автор, когото често „забравят“ да цитират. Не се променят твърде обстоятелствата и след публикуването на осемте тома събрани съчинения на Пърс, осъществено набързо и хаотично; първите шест излизат между 1931 г. и 1935 г., а още два след повече от двадесет години, през 1958 г. Мислителят отдавна не е на този

свят, теориите му не са известни, макар терминът „прагматизъм“ да изниква спорадично в трудове на химици, физици и математици, по-рядко на логици и философи. Изглежда, металният връх на стрелата на времето пробжда съдбата, но е безсилен пред живата мисъл на Чарлс Пърс.

Миналото е град в руини – меланхолни остатъци от пир. [...] Ние сме пронизани от назъбения връх на стрелата на времето и от този неравен сблъсък научаваме, че нашият свят е невъзвратим. Красотата на миналото израства от неговата необратимост и невъзможността стореното да се промени. Тази всеопрощаваща неизменност обагря дори безумството и трагедията с меланхолна красота, превръща брилянтния, горчив, унижен и най-вече трагичен живот на американския философ Чарлс Сандърс Пърс в одисея на духа – едновременно очароваща, сепваща и властна^А.

Все пак нещо натрапчиво подсеца странника в този призракен град за някогашно блестящо присъствие, за храмове с мраморни колони, за оратори по площадите, за градини с беседки сред треви с омаен аромат, където учители и ученици гребат с пълни шепи от небесните сфери на мисълта. Скоро всеки прекрарчил невидимите стени на града проумява, че стрелата на времето носи на острието си вест за неподозирани наслади на ума – но му предстои да се научи как да утаява тишината и да я слепва със светлина.

Това е „ефектът Пърс“, тръпно предчувствие за допир до невиджана съкровищница на мисълта. От какво се ражда, защо е неизменно, макар и интуитивно, упорито, макар и мимолетно, ясно като вярно решение? Сякаш пред очите се изпречва скалата пред пещерата Сезам, зад която искрят несметни богатства на ума. Може би щедрата отплата за проникването в неговата философия идва от сенките на триадите, с които тя е пропита дори

^А Цитатът е от първото издание на книгата на Джоузеф Брент *Charles Sanders Peirce: A Life* [„Животът на Чарлс Сандърс Пърс“] от 1993 г. (с. 1), а преводът е мой.

когато не се назовават: неговият *тихизъм* или тезата, че случайността е реален елемент от строежа на вселената, без който еволюцията не би била възможна, тъй като не би имало отскок от улея на навика; *синехизмът*, който признава реалност на траенето; и *агапизмът* – примиряващата сила на сдвояването в нещо трето, отделянето на тенденцията в нов мисловен навик. Следващата стъпка е още по-смайваща; откритието, че връзките между всичко в света се управляват от три основни отношения: на подобие, посочване и интерпретация, като всяко едно – и всички едновременно – могат да се представят в интелекта чрез знакови комплекси. Гъвкавостта, динамизмът и силата на тази мисъл, изплетена от триади, гради „ефекта Пърс“. Тя принадлежи на човек с математичен ум, логическа виртуозност и... нетърпим характер, дължащ се на нелечимо заболяване, вероятно лекувано с опиати. Анекдотично звучат разказите на съвременниците му за беседи, в които странният учен, заемащ маргинален пост в Щатската брегова и геодезична служба, развива своите теории, а те споделят помежду си, че не са разбрали и дума, освен едно – че са разговаряли с гений. Така го описва и най-близкият му приятел, философът Уилям Джеймс, в писмо от 1875 г. до брат си, писателя Хенри Джеймс, който среща Пърс в Париж и не се отзовава благо за него: „Признавам, че го харесвам много, независимо от неговите странности, тъй като той е гений и винаги показва нещо, което предизвиква симпатия у всекиго.“^А

Има и едно предупреждение към бродника в града на духа, обитаван от философа. Приживе Пърс почти не е имал свои студенти, с изключение на краткия му престой като професор в Балтимор в периода 1879–1884 г., когато, след пробния период в университета „Джонс Хопкинс“, всички преподаватели са назначени на постоянна работа с изключение на него. Липсата на възможност да проверява как се възприемат идеите му от академичната общност е една от причините стилът му да остане тъмен, неясен и непроницаем. Както веднъж се изрази неза-

^А И този цитат е от книгата на Брент (с. 103), спомената в предишната бележка, като преводът отново е мой.

бравимият Джон Дийли (1942–2017)^A: „Сякаш никога не е чел собственото си есе „Как да проявим идеите си“.“ Тъкмо в това есе Пърс за първи път формулира най-важната максима от своята философия, тази на прагматизма: „Като разсъждаваме върху ефектите на даден обект, които е възможно да имат практически последици, ние разбираме обекта на нашата концепция. Тогава концепцията ни за тези ефекти е цялостната ни концепция за обекта“ (вж. с. 154). С тази формула Пърс утвърждава разбирането, че макар обектите да притежават необозримо множество от качества, познанието за тях може да се сведе до последиците, които те представят на разума, когато бъдат подложени на промяна. Сборът от тези ефекти е всичко, което можем да узнаем за тези обекти. С годините Пърс усъвършенства своя метод, отказвайки да му признае статут на теория, камо ли на философска система. За него той си остава подход за отделяне на значения и проверка на логическите съждения. През това време разработва абдукцията като трета логическа операция и я поставя в сърцевината на своя прагматизъм. Развива метод за логически анализ чрез „екзистенциални графи“. Плете мрежата на своята „семеiotика“ (или „логика“, както синонимно я нарича), която се разклонява в 66 класове знаци. Нито веднъж не променя значението на своите три категории, *Първичност*, *Вторичност*, *Третичност* и прецизира употребата им като есенциални отношения между обектите.

През втората половина на XIX век се случват едни от най-вълнуващите открития в науката, които променят света. Светват първите електрически крушки, никнат изобретенията на Едисон и експериментите на Тесла, ражда се психоанализата на Фройд, появяват се първите хипотези на Айнщайн. Пърс е съвременник на може би най-травматичното събитие в американската история, Гражданската война (1861–1865); на пристигането на Ста-

^A Цитатът е от личен разговор с автора на монументалния труд *Four Ages Of Understanding* [„Четири епохи на разума“] (University of Toronto Press, 2001, 1019 pp.), прекарал шест месеца със стипендия „Фулбрайт“ в България през 2005 г.

туята на свободата през 1886 г.; на потъването на Титаник през 1912 г. За нито едно от тях няма и дума в повече от стоте хиляди негови ръкописни страници. Как така? Отговорът е колкото неочакван, толкова и закономерен – вълненията на света може да се изразят в логически съждения, без да се назовават пряко. Нещо повече, чистата емоция удълбочава аргументацията, усилва я и универсализира. Като че ли това е единственият достоверен отговор.

В началото на ХХ век Пърс дори не си спомня дали той е употребил пръв думата „прагматизъм“ и пита приятеля си Уилям Джеймс: „кой измисли термина *прагматизъм*, ти или аз?“^А Верният Джеймс отговаря с пощенска картичка, потвърждавайки, че авторът е Пърс. Но по това време именно Джеймс е разширил значението на метода до теория за истината, което силно дразни Пърс. Употребата на метода като теория за истината се подема от други мислители – и дори от литератори – и той постепенно губи оригиналната си същност. Това вече не е Пърсовият метод на мислене, който обобщава трите логически операции за построяване на верни съждения, при което и трите основни отношения остават различни и не се бъркат едно с друго. Затова през 1907 г. Пърс предприема радикална стъпка, като обосновава и преназовава своя метод с името *прагматицизъм*: както сам се изразява, дума достатъчно грозна, за да не бъде похитена от добри приятели. Името носи отпечатък от лабораторната ориентация на Пърс, наставката „-ицизъм“ е избрана като още по-точен класификатор по подобие на названията на химическите елементи от Менделеевата таблица. Новият метод не е просто усъвършенстван, а съществено обновен с още един компонент, нещо като социална детерминантност на Аза. Внимателният прочит на определението за прагматицизъм изненадва с модерно разбиране за идентичността. В статията си „Що е прагматизъм“ Пърс представя разбиране за личността като свръхиндивидуална и несводима до индивида: „Първо, личността не е само индивид. Нейните мисли са това, което личността „казва на себе си“:

^А Отново цитат от книгата на Брент (с. 86). Преводът е мой.

тоест това, което казва на другото си „аз“, което тъкмо започва да се поражда в потока на времето“ (вж. с. 356). Тази дефиниция е нова, но е в хармония с предишни хипотези на автора. Още в ранното есе „Някои последици от четирите неспособности“ (1868) Пърс се забавлява с твърденията, че всичко, което стига до разума, е феноменална представа на самите нас, но това не пречи да означава и нещо извън нас, точно както „дъгата е едновременно проява на слънцето и на дъжда“ (вж. с. 98). Тези определения на личността като поле, разграфено от социални вектори, водят до необходимостта максимата на прагматицизма да се усъвършенства и Пърс отново залага на динамиката, която разпознава значението през нов променлив компонент, този на човешкото поведение:

Вследствие на това сумата от експерименталните явления, съдържащи се в една пропозиция, съставя цялото ѝ отношение спрямо човешкото поведение. Това е отговорът на въпроса защо прагматицистът приписва значение, различно от единично събитие, на което и да е твърдение (вж. с. 361).

Митовете, както и „очарованието Пърс“ израстват непосредствено от неговата философия, но какво да се каже за „фактите“ от живота и теоретичното му наследство? Като член на двете научни академии на САЩ (*National Academy of Sciences* и *American Academy of Art and Sciences*), макар и приживе да не успява да издаде своя философска книга, за Пърс трябва да се напише научна биография, сведения за живота му съвсем не липсват. Само че необясними несполуки съпътстват наелите се с тази задача през годините; някои си отиват преждевременно, други сами се отказват, намирайки я за непосилна. Истински приключенски роман може да се сътвори за появата на цитираната по-рано първа биографична книга за Пърс едва през 1993 г. от Джоузеф Брент, цели 30 години след написването ѝ (*Charles S. Peirce. A Life*). Като свидетел на перипетиите около нея, мога да потвърдя верността на историите, разказани от Брент. Тези мистериозни случки съставляват „проклятието Пърс“, а валидността му може да

се провери само след още разходки из руините на миналото и замъците на мисълта.

* * *

ЗА ДА СЕ опазя от тази неясна съдба, приключвам своя опит за представяне на основните концепции на Пърс, като отдам заслуженото на преводача на 15-те есета от този том, Александър Феодоров. Преди всичко, Александър е направил собствено откритие и то е, че Пърс е минал през България през 1870 г. Доколко случайно е то, не е обект на следващото *Laudatio*. С трудния стил на Пърс Александър Феодоров се е справил. Помогнало му е най-важното условие: той израсна до безспорен и проникновен познавач на философията на Пърс. Постигна тази завидна степен на разбиране с всеотдаен труд, който му се отблагодари стократно. Подбрал е есетата умело, сякаш Пърс все пак е написал своя книга. Александър започва с първото и най-важното есе от 1867 г. „За нов опис на категориите“, което може да се смята за начало на семиотиката, и завършва с „Що е прагматизъм“ и „Последици на прагматицизма“ от 1905 г., където мислителят обосновава новото име за най-важния си принос към философията. Феодоров добавя и един късен текст от 1908 г., в който Пърс дискутира необходимостта от идеята за Бог в индивидуалното съзнание не като акт на волята, а като сбор от инстинктите на човека, които отгатват състоянията на света („Пренебрегнат аргумент за реалността на Бог“).

Текстовете на Пърс идват със страховит научен апарат, неологизми от старогръцки и латински, откъси от чужди произведения под линия и множество скрити цитати. Александър Феодоров се бори с този референтен материал и на свой ред добавя бележки, за да улесни възприемането. Той прави това с изумителна съвестност и затрупва читателя с подробности, но постоянството накрая ще проясни всяка дума и знак. Трактовките на Пърс са не само преведени, те носят своя контекст. Някъде изказът може да се опрости, много конструкции може да се контаминират, поне спомагателните глаголи и причастията да намалеят; известно е, че те затрудняват четенето. Но според

Александър това би „поправило“ непростимо известния като тежък и неясен стил на Пърс. Съображение, което след колебание приех.

Имаме текст, който ще остане за години напред и ще се родее по точност и яснота с най-добрите образци у нас, както преводите на Кант, Хегел, Хайдегер. А „ефектът Пърс“ ще се разстила като концентрични вълни във времето и ще омагьосва умовете, дръзнали да се потопят в него.

Иван Младенов